Ilija Trojanow - Stephanie Jug, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Croatia - Sonja Novak, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Croatia

Koliko pakla može podnijeti raj?

Ono što danas nazivamo blagostanjem počiva na dosad neviđenoj izrabljivačkoj strukturi, a zdrav nam razum govori da se, kada sustav propada ili se ustanovi da je neučinkovit i pun mana, mora uspostaviti novi.

Gdje se mi to nalazimo? U raju? Paklu? Negdje između? Bliže raju ili bliže paklu? I kakvo je bilo stanje prije pandemije? Rajsko? Ili pakleno? Ili oboje? ,,[K]ao da se stopila zvonjava svadbenih i pogrebnih zvona" (Robert Schumann)? I koga obuhvaća to ,,mi"? Postoji li to uopće još? Može li još postojati zajednica koja zaslužuje taj naziv, kada i najmanja gesta pažnje prema bližnjemu, kao što je nošenje maske, uzrokuje podjele? Koliko su održivi ti sramežljivi pupoljci solidarnosti kojima smo se tijekom prvog lockdowna veselili, u društvu koje zapravo čini gomila usamljenih.

Tko ovih dana priča o budućnosti, čini to na temelju sljedećih jednostranih pretpostavki: ili smo – u međuvremenu – protjerani iz Obećane Zemlje, ili je naše blagostanje već i prije bila tek fatamorgana koja je sada nepovratno isparila. Ili je situacija prije pandemije bila stabilna, zadovoljavajuća normalnost koja je, doduše, sada narušena, ali kojoj se možemo vratiti. Ili smo već i prije živjeli u narušenim i djelomično nefunkcionalnim odnosima. Reakcija na krhku zbilju ovisi i o tom našem načelnom stavu. Dok se jedni pribojavaju strašnog, čak apokaliptičnog ishoda pandemije, drugi pronalaze nadu u činjenici da kriza u prvi plan stavlja potrebu za nužnim promjenama, razotkrivajući status quo kao esencijalno i trajno krizno stanje. Zaključak je da su distopija i utopija rijetko bile toliko nerazdvojne. Kod mnogih su se strepnje i nadanja stopili u koktel oprečnosti.

Filozof Jean Baudrillard već je prije više od tri desetljeća vizionarskim pogledom precizno opisao našu situaciju:

eISSN 1847-7755; doi: 10.15291/sic/1.13.lt.5

Kada nismo imali sredstava, tvrdili smo da cilj opravdava sredstvo. Kada nismo imali cilj, tvrdili smo da sredstva opravdavaju cilj. Nemoralno je to što između njih više nema proturječja: cilj i sredstvo izjednačeni su. Sve izvrsno funkcionira, širi se kao polistiren pokretan generičkim strujama generatora: metastazama dobra. Sve je loše, svi se krvotoci razilaze, pogonjeni strahom i tjerani prema strahu: varljivost zla.

Drugim riječima: u paklu se pritajio raj, a u raju pakao.

To je zbunjujuće i nepregledno.

Očarava razočaranjem.

U duhu je ovog vremena.

Kada pojam ,,sredstvo" zamijenimo pojmom ,,život", a ,,cilj" pojmom ,,rast", možemo odmah prepoznati što Baudrillard pod tim misli. U prevladavajućoj ekonomiji oni su identični. Rastemo da bismo živjeli i živimo da bismo rasli. Usvojili smo rast (drugim riječima optimiziranje). Kao individue frankenštajnski smo stvorovi sustava koji poznaje samo još jedan smjer (prema većem), samo jedan tempo (eksponencijalno ubrzanje) i samo jedan jedini vektor (sve snažniju koncentraciju moći i bogatstva). U tom se razvoju oslobađaju i dobri duhovi, prije svega materijalni dosezi naše civilizacije, koje apologeti takvog sustava ponosno guraju u prednji plan, uklanjajući time iz vidnog polja izvore destruktivnosti.

Sredinom veljače 2020. godine letio sam u Keniju. Već mi je taksist, koji je došao po mene u zračnu luku, opisao najveću prijetnju njegovoj zemlji, poznatu od pamtivijeka: najezdu skakavaca koja je ugrozila velike dijelove Kenije. ,,Što ćemo jesti?" upitao je na sljedećem semaforu. Novine su vrvjele zloslutnim najavama. Opća zabrinutost bila je toliko sveprisutna da sam se trzao na svaki jači zvuk u panici da će se biblijsko zlo preko krovova sručiti na mene.

Razlozi te katastrofe, koja ni u kojem slučaju nije završila, već je samo medijski zanemarena, znanstveno su dokazani: mjerenja pokazuju da su svjetska mora u prošloj godini bila toplija nego ikada prije u povijesti čovječanstva. A takav se trend rasta kontinuirano nastavlja već deset godina. Sve viša temperatura vode okidač je vremenskih ekstrema poput uragana, obilnih kiša i suše, koji

remete hidrološke cikluse. U Indijskom je oceanu došlo do ekološke točke prelijevanja, do takozvane klimatske klackalice, što je u istočnoj Africi uzrokovalo previše oborina izvan uobičajene sezone kiša i posljedično omogućilo da se ličinke skakavaca masovno prošire.

Kada sam sredinom ožujka odlazio iz Kenije, sve je to bilo potisnuto jednom jedinom temom: koronom. Za leđima su mi tresnula vrata lockdowna. Činjenica da paklena prijetnja koja egzistencijalno ugrožava stotine milijuna ljudi može samo tako nestati iz naše svijesti ukazuje na nemogućnost poimanja strukturnih mana našega svakodnevnog sustava, kao i na kompleksnost brojnih uzroka sustavnih mana i nedostataka. Još više ukazuje i na nemogućnost naše primjerene reakcije. Mediji se uglavnom usredotočuju na jednu krizu, jednu katastrofu. To snažno i sveopće isticanje pojave određene krize omogućuje iluziju normale naše svakodnevice. Ugroze tako postaju odstupanja od realnosti koju inače percipiramo kao stabilnu. Kroz proklamiranje dominantnog sustava kao jedine alternative prodaje nam se gotovo religiozna vječnost koja se ne može usuglasiti s turobnim prognozama prevladavajućeg broja znanstvenika, bili oni klimatolozi, ekolozi, agronomi ili virolozi. Tako nastavljamo živjeti kao i dosad jer je čak i apokalipsa integrirana u vječnu cirkulaciju kapitalizma, i to u obliku rasprodaje.

Znamo da ono što danas nazivamo blagostanjem počiva na dosad neviđenoj izrabljivačkoj strukturi. Uništavanje okoliša kao i ekstremno produbljivanje nejednakosti opširno su analizirani i dokumentirani. Negativne tendencije u velikoj su mjeri potvrđene, osim u krugu onih koji negiraju stvarnost ili pak ideologa koji su ključni za funkcioniranje sustava. Ipak, mnogi u svojoj ispunjenoj dnevnoj rutini sustav smatraju stabilnim, da bi se u tami noći trzali u košmarima.

Kako je moguće prepoznati da je sustav zakazao? Krize, katastrofe i kolapsi kroz povijest su uvijek iznova potpuno nenadano zahvaćali čovječanstvo. U izrekama kao što su ,,govoriti u vjetar” ili ,,zatišje pred buru” krije se povijesno iskustvo koje mnogo govori o našem selektivnom poimanju stvarnosti. Raskole često ne prepoznajemo jer nam nisu očiti. ,,Organizacije ponekad zakažu upravo zbog toga”, objašnjava Sidney Dekker, osnivač laboratorija za kompleksno i sistemsko razmišljanje Leonardo da Vinci na Sveučilištu Lund, ,,jer postižu dobre rezultate, i to prema vrlo uskom rasponu kriterija uspješnosti koji se nagrađuju u skladu s trenutnim političkim i ekonomskim

konfiguracijama.” Nezgode se događaju, objašnjava Dekker, bez prethodnog kvara, bez ičije pogreške, bez kršenja pravila koja se smatraju relevantnima.

Pojednostavljeno rečeno, automobil koji u traci za pretjecanje tako prekrasno klizi kroz život odjednom samo krepa, bez ijednog dramatičnog nagovještaja. Znakova upozorenja možda i jest bilo, ali ignorirali smo ih zaštićeni staklenim zvonom vlastitoga samodopadnog zadovoljstva. Nisu nam bili ,,relevantni”.

Ta zemlja meda i mlijeka naše građanske europske egzistencije koja doista postoji (doduše, priznajem, generaliziram, sve je više ljudi koji, primjerice, rade u klaonicama, skrbe se o starijim ljudima za nedovoljnu naknadu ili su prisiljeni prositi u pješačkoj zoni) trenutno posjeduje barem napola pun hladnjak. Tako se lako predajemo čarima bogatog stola, a da pritom nismo ni trenutka razmislili o njegovoj stvarnoj cijeni i dugoročnim posljedicama. Oni pak koji prilikom opremanja hladnjaka ipak brižno vode računa o potrebama i količini, izrađuju inventar i lijepe ga na vrata tog hladnjaka – tako ocrtavaju obrise nadolazeće katastrofe. U tome leži sva kaotičnost našega vremena: vratima punog hladnjaka paradira realistična slika opustošenog svijeta. Budući da se paklena vizija u zemlji meda i mlijeka pojavljuje samo kao privid, ne želimo joj vjerovati.

Ta esencijalna oprečnost karakterizira i naš stav prema epidemijama. Tješimo se da ih je bilo oduvijek, ukazujemo na srednjovjekovnu kugu ili španjolsku gripu, a pritom smo i sami u ovom našem još mladom stoljeću globalno pretrpjeli eksploziju virusnih zala: SARS, ptičja gripa, MERS, svinjska gripa, ebola, Hendra, Nipah i sada COVID-19. Stručnjaci tvrde kako je vrlo vjerojatno da će pandemije u budućnosti biti još učestalije i da će ekstremno zarazan virus uzrokovati smrt stotina tisuća ljudi. Znanstveni novinar David Quammen, istražujući baš ovu temu, u svojoj knjizi Spillover: Der tierische Ursprung weltweiter Seuchen (Prelijevanje: životinjsko porijeklo globalnih zaraza), nakon niza razgovora s vodećim znanstvenicima, zaključuje kako se ne radi o pitanju ,,hoće li” nego ,,kada će” do toga doći.

Kako se pripremamo za egzistencijalnu ugrozu takve vrste? Bavimo li se dovoljno mogućim uzrocima? Ili se zadovoljavamo mjerama za sprječavanje i farmaceutskim neutraliziranjem virusne infekcije? A kako bi bilo kada bismo malo promislili o strukturnim razlozima koji vode tome da

lokalni uzroci bolesti postaju globalna civilizacijska prijetnja? Gle stvarno! Doista postoji kauzalna povezanost između našega učinkovitog prisvajanja planeta i pojave pandemija. Kako je časopis Scientific American pisao već u ožujku 2020.: ,,Uništeno stanište stvara savršene uvjete za pojavu koronavirusa." A onaj koga to nije probudilo, ostao je zaprepašten podnaslovom: ,,COVID-19 možda je tek početak pandemije masovnih razmjera." Naš agrarni sustav, koji je kvantitativno postigao čuda, puca po šavovima. Temelji se na monokulturama, na industrijski proizvedenom gnojivu i pesticidima, na dodacima hrani na bazi antibiotika i na masovnom transportu koji šteti okolišu. Povrh toga, uništavanje prašuma i isušivanje močvara uzrokuju ispuštanje uzročnika bolesti iz zatvorenih ekoloških sustava. Tko, primjerice, putuje kroz Gvatemalu ili Borneo, dobiva šokantan uvid u to kako monokulture za proizvodnju palmina ulja izjedaju biosferu šišmiša i majmuna.

Agrarna nas industrija hrani tako što nam uništava okoliš. Ona nije odgovorna samo za trećinu emisija stakleničkih plinova, koji znatno utječu na klimatske promjene, a koje su pak uvelike doprinijele najezdi skakavaca i čije se posljedice moraju sanirati ogromnim pošiljkama industrijski proizvedene pšenice. Postojeća agrarna industrija sve više ugrožava zdravlje svakog od nas. Prosječna srednjoeuropska kokoš nesilica tijekom svog šesnaestotjednog uzgojnog razdoblja primi nevjerojatnih 18 zaštitnih cjepiva. A mi se pak premišljamo hoćemo li se cijepiti protiv gripe i istodobno uživamo u okusu finih pilećih prsa čijim venama kola više farmaceutika nego što ih se može naći u tijelu jednog biciklista tijekom utrke. Premda su ptičja i svinjska gripa već više puta masovno poharale farme kokoši i svinja, gotovo ništa nije učinjeno kako bi se uklonio njihov uzrok. Tko se pogledom izoštrenim iskustvom pandemije prisjeća novosti posljednjih godina može se samo čuditi mnogim ne-tako-davnim epidemijama. Der Standard u prilogu iz ljeta 2019. primjerice navodi: ,,Afrička svinjska gripa teško je pogodila kineski uzgoj svinja. Deficit bi mogao iznositi i do 18 milijuna tona ili trećinu proizvodnje te zemlje." Pa ipak, nakon svake pandemije vlada olakšanje jer smatramo kako je najgore izbjegnuto. A svakodnevno izrabljivanje ide dalje. Usprkos svemu, raj sigurne normalnosti ponovno će se uspostaviti. Premostit ćemo i ovu krizu.

,,Kriza u pitanje dovodi naš slobodoljubni i društveni red. Ne možemo se jednostavno vratiti rutini. Konačno trebamo održivi razvoj." To je izvrsno rekao čovjek velikog utjecaja, Wolfgang Schäuble. I

to još 2009., nakon financijskog kraha pri kojem je – kako je u međuvremenu poznato – jedva izbjegnut kolaps sustava. Usprkos tomu otad je politika poduzela vrlo malo kako bi ograničila c asino-kapitalizam, spriječila perverznu dobit postignutu financijskim spekulacijama ili je barem pravedno oporezovala, kako bi se zaustavilo globalno pranje novca. Naprotiv, plutokratska koncentracija bogatstva (time i moći) otad je enormno porasla. Politika je još više ograničila vlastite mogućnosti djelovanja, kao da je nedemokratski ulaziti u domenu ekonomskog života postavljanjem pravila za dobrobit društva. Tako će se i nastaviti nakon kemijskog prevladavanja pandemije. Tko još ustraje u iluziji da predstavnici naroda u parlamentu zastupaju interese naroda, osobito interese mladih i budućih generacija, taj ili bulazni ili ga plaćaju lobisti.

Što bi se trebalo dogoditi? Koraci koje valja poduzeti u području zdravstvene skrbi i opskrbe, ako polazimo od načela pravednosti i održivosti, prilično su bjelodani. Svaka osoba na svijetu treba imati pristup cjepivima i antivirusnim lijekovima, a siromašnima među njima pristup mora biti besplatan. Uz međunarodnu se pomoć moraju uspostaviti proizvodnje cjepiva u južnim dijelovima svijeta. Svi strukturni programi (to je izraz iz đavoljeg rječnika), koji već godinama štete zdravstvu i veterinarskoj infrastrukturi, moraju se obustaviti. Kapaciteti javnog zdravstva financirani, između ostalog, globalnim zdravstvenim osiguranjem koje je u smislu zajedničke odgovornosti uređeno po načelu proporcionalne podjele financijskog tereta, posvuda se moraju enormno proširiti. To stručnjaci zahtijevaju već godinama, pa tako i u tim pitanjima iskusna organizacija Medico International.

Sve je to dobro, važno i nužno kako bismo raj oslobodili zidina privatnih klinika. Ali to nije dovoljno. Profilaksa je, kako je poznato, prijateljica zdravlja i samo je izbjegnuta katastrofa dobra katastrofa. Moramo srednjoročno zatvoriti farme životinja. Ne samo zbog etičkih pitanja o pravima životinja, već i zbog zaštite nas samih. Proizvodne lance koji doprinose ekološkim katastrofama moramo zamijeniti lokalnim, preglednim, reguliranim mrežama, malim poljoprivrednim pogonima. Moramo koristiti genetičku raznolikost kao ,,imunološki protupožarni razmak” (Rob Wallace). I moramo zaštititi i ponovno uzgojiti prašume i uspostaviti vlažna staništa diljem svijeta.

Međunarodna agencija za komunikaciju Edelman objavila je 19. siječnja 2020. godine vrlo zapaženi barometar povjerenja, s iznenađujućim uvidima: ,,Usprkos jakoj svjetskoj ekonomiji i gotovo punoj radnoj snazi, nijedna od četiri društvene institucije koje su promatrane u studiji – vlada, gospodarstvo, nevladine organizacije i mediji – nije stekla povjerenje građana. Uzrok tog paradoksa leži u strahu od budućnosti...” Prema studiji 56 posto ispitanika tvrdi kako ,,kapitalizam u svojem današnjem obliku više šteti nego pomaže”. Prevladavajuće se nepovjerenje hrani osjećajem nepravde i nedostatka poštenja u sustavu. Široko je rasprostranjeno poimanje da ,,institucije sve više služe interesima pojedinaca”.

Drugim riječima, demokratski instinkti funkcioniraju; ljudi većinom ipak nisu toliko priglupi ili slijepi kako ih elite povremeno prikazuju. Ali kako se onda manifestira taj manjak povjerenja? Gdje su očekivani veliki nemiri? Premda se na zapadu pokazuje sve jači otpor, on je ipak još preslab da bi ozbiljno ugrozio postojeći sustav koji proždire našu budućnost.

Zašto izostaje temeljit prevrat u načinu našeg razmišljanja? Kako je na početku spomenuto, jednom nogom stojimo u raju, a drugom u paklu – to negativno utječe i na naš osjećaj zajedništva. Atomizacija društva toliko je uznapredovala da se nekakvo ,,mi” pojavljuje samo u obliku prezimena kraj ulaznog zvona obiteljskog vlasništva. Posljedica toga politička je apatija i socijalna usamljenost. Dvije trećine Nijemaca smatra usamljenost velikim (51 posto) ili jako velikim (17 posto) problemom. U Švicarskoj se u 2017. godini 38 posto ljudi osjećalo usamljeno. A to su brojke iz vremena prije korone.

Zvuči nevjerojatno, ali ta je usamljenost starije Japance nagnala da namjerno čine kaznena djela kako bi dospjeli u zatvor. Broj zatvorenika u dobi od preko 65 godina u posljednja je dva desetljeća ondje višestruko porastao. „Japanski su zatvori utočišta za žene starije životne dobi”, fascinantan članak objavljen u časopisu Bloomerg zatvor opisuje kao jedinu mogućnost za ,,stvaranje zajedništva koje kod kuće nisu mogle postići”. Jedna 78-godišnjakinja zatvor naziva ,,oazom” u kojoj ,,ima puno ljudi s kojima može razgovarati”. To je utočište koje ujedno nudi potporu i skrb. Mali raj u usporedbi sa strahotom potpuno usamljene egzistencije.

Pandemija u pitanje dovodi i razvojne pravce, i ujedno ih rasvjetljava. Lockdown je trenutno najniža točka rasapa društva, kojem zapravo svjedočimo već desetljećima. Istodobno jasno prepoznajemo

nužnost zajedničkog djelovanja jer prilikom infekcije bolest pojedinca predstavlja rizik za sve. To bi trebalo biti jasno i najvećim egoistima (premda pokoji protivnik nošenja maske proturječi toj spoznaji). Čak ako i izostavimo empatiju i etiku, moramo definirati zdravlje kao najviši zakon zrelog individualizma. I već će se tada razabrati tračak nade u našem (polu)svijetu napučenom konkurentima i konzumentima.

Kada jedan sustav propadne ili se ustanovi da je neučinkovit, nužno se uspostavlja novi. To nije filozofija, nije politika, to je zdrav razum. I apel svima nama. Tko u kriznim vremenima pasivno čeka pojavu novih spasonosnih sustava, pati od religioznog bunila. Ta spoznaja nije teorija, nije iluzija, nije ni ideal, nego je proživljena, iskustvena povijest. Optimizam nije isto što i neznanje. Otvorenih očiju i dalje vjerujem u mogućnost rajske budućnosti. Ali čak i ako jurimo prema ekološko-civilizacijskom kolapsu, složit ću se s retorički nadarenim američkim političarem Henryjem Clayom: ,,Ako podbacimo, onda neka barem podbacimo kao ljudi koji padaju u zajedničkoj borbi.[1] [2]

[1] Govor je napisan povodom otvorenja međunarodnog književnog festivala BuchBasel, koji se trebao održati u studenom 2020. godine. Zbog izbijanja pandemije izazvane virusom COVID-19 ovaj je festival, kao i mnoga druga događanja, aktivnosti, zabave… otkazan. Izvorni je tekst govora objavljen u: Lurz, Birgit, Wolfgang Schlag i Thomas Wolkinger, urednici. Playbook. Klimakultur.Strategien für einen nachhaltigen Kulturwandel. Beč: BmeiA, 2021. str. 14–21. URL: https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Kultur/Publikationen/Playbook_Klimakultur_Web_2021

[2] Prijevod je nastao tijekom istraživačkog rada u sklopu uspostavnog istraživačkog projekta UIP-2020-02-3695 Analiza sustava u krizi i nove svijesti u književnosti 21. stoljeća!, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License